

ΜΙΧΑΗΛ ΧΑΤΖΗΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΜΟΥΣΙΚΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΧΑΛΚΗΝ ΙΕΡΑΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΟΥ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑΚΗΣ ΜΟΝΗΣ ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ ΜΠΑΛΟΥΚΛΗ

ΜΟΥΣΙΚΗ
ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΥΣΑ:

Τὰ Ἑωθινὰ, Εἰρμολογικὰς Δοξολογίας κατ' ἦχον, Τρισάγιον ὕμνον,
Χερουβικὰ, Λειτουργικὰ, Ἄξιόν ἐστιν, Κοινωνικὰ κατ' ἦχον,
κ.λ.π. ἀνέκδοτα μαθήματα.

Φροντίδι : ΝΙΚ. ΑΠΤΟΣΟΓΛΟΥ

Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ.,

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΜΙΧ. Ι. ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΗ

ΝΕΑΠΟΛΙΣ - ΚΡΗΤΗΣ

1975

ΜΙΑ ΜΟΡΦΗ - ΕΝ ΕΡΓΟΝ

Ἐπὶ ἡρξεν μαθητὴς του. Μαθητὴς τοῦ ἀειμνήστου Διδασκάλου Μιχαήλ Χατζηθαθανασίου.

Δειλὸς πρωτοετῆς τῆς κατὰ Χάκλιν Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς, ἐκάθισα εἰς τὰ μαθητικά ἐδώλια καὶ εἶδον, τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας μιᾶς φθινοπωρινῆς ἡμέρας, εἰσερχόμενον εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν παραδόσεων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς ἐν τῇ Σχολῇ τὸν Διδάσκαλον μὲ τὴν γνωστὴν εὐγενῆ καὶ ἐλαφρῶς κουρασμένην μορφήν του. Δέν ἐφантаζόμην, ὅτι ἐπὶ μίαν τετραετίαν δι' ἐμέ καὶ ἐπὶ εἰκοσαετίαν καὶ πλέον διὰ μίαν ὁλόκληρον γενεάν Θεολόγων, Κληρικῶν καὶ Λαϊκῶν μαθητῶν του ἐν τῇ Σχολῇ, καὶ δι' ἑκατοντάδας μαθητῶν του ἀνὰ τὴν Πόλιν καὶ πέραν αὐτῆς, θὰ εἶχε ὁ Διδάσκαλος νὰ εἴπῃ θεωρητικῶς, καὶ νὰ διδάξῃ πρακτικῶς, καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ μουσουργικῶς τὰ ὅσα εἶπε, καὶ ἐδίδαξε, καὶ ἐνέπνευσεν.

Ἄλλ' ὁ ἀειμνήστος Διδάσκαλος ἦτο αὐτὸ ἀκριβῶς: εἶχε νὰ εἴπῃ, καὶ νὰ διδάξῃ, καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ πολλὰ. Καὶ νὰ γράψῃ πολλὰ. Καὶ νὰ παραδώσῃ, ἐν πολλῇ πιστότητι, πολλὰ.

Σεμνός, γαλήνιος, ταπεινός, ὀλιγόλογος, στοχαστικός εἰς τὸν ἰδιωτικὸν του βίον. «Ἄλατι ἠρτημένος» εἰς τὰς συνομιλίας του καὶ τὰς ἀναστροφάς του. Ἐνθουσιώδης εἰς τὰς μουσικὰς συλλήψεις καὶ ἐκτελέσεις του. Συντηρητικὸς καὶ παραδοσιακὸς ὡς πρὸς τὰς μουσικὰς ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις του. Παραγωγικὸς καὶ πλούσιος εἰς δόξιν καὶ δημιουργίαν. Ἀκατάβλητος εἰς ὑπομονὴν καὶ ἐπιμονὴν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀκόμη καὶ πρὸς τὴν πλέον δύστροπον ἀκουστικὴν δεκτικότητα ὠρισμένων μαθητῶν του. Πολυδιάστατος εἰς τὸ μουσικὸν του ἔργον, τὸ θεωρητικὸν καὶ τὸ πρακτικόν.

Αὐτὸς ὑπῆρξεν, ἐκ προοιμίου, ὁ Μιχαήλ Χατζηθαθανασίου. Μουσικὸς, Διδάσκαλος καὶ Μύστης τῆς ἱεροψαλτικῆς τέχνης, τιμήσας, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, τὸ σεμνὸν καὶ τετιμημένον Πρωτοψαλτικὸν στασίδιον τῆς Ἱερᾶς Πατριαρχικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Μπαλουκλῆ.

Ἐπρεπε νὰ γνωρίσῃ κανεὶς ἐκ τοῦ ἐγγύς τὸν Διδάσκαλον καὶ νὰ μελετήσῃ αὐτὸν κατὰ βάθος, διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν μορφήν καὶ τὸ κάλλος τῆς

ψυχῆς του. Διότι ὁ Μιχαὴλ Χατζηθαθανασίου ἦτο ἰδιάζουσα ψυχὴ καὶ μορφὴ εἰς τὸ στερέωμα τῶν Μουσικοδιδασκάλων τῆς Βασιλευούσης τῶν Πόλεων κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ αἰῶνος μας.

Ἐπὶ ἤρξα μαθητῆς του. Δὲν ἐπιχειρῶ ἐνταῦθα βιογράφησιν τοῦ ἀνδρός. Εἶμαι πάντως εὐτυχῆς διότι εἰς ἐμέ ἀνετέθη, ἀπὸ ἀμέσους καὶ ἐγγύτατα πρὸς αὐτὸν ἰσταμένους μαθητὰς του καὶ ἠγαπημένα πρόσωπα του, τὸ ἔργον αὐτὸ τῆς διὰ τῶν σελίδων τούτων παρουσιάσεως τῆς μορφῆς καὶ τοῦ ἔργου του πρὸς τὸ εὐρύτερον κοινόν, ἐπὶ τῇ πρώτῃ ταύτῃ καὶ αὐθεντικῇ ἐκδόσει τῶν ἔργων του.

* * *

Ὡς ἄνθρωπος, ὁ Μιχαὴλ Χατζηθαθανασίου ὑπῆρξεν ἐκλελεπτισμένη ψυχὴ. Τὰ ἔτη, ἡ πείρα, οἱ ἀντιξοότητες τῆς ζωῆς μέχρι καὶ τοῦ θανάτου προσφιλῶν του προσώπων, ἡ ὕψη τῆς ψυχολογικῆς τοῦ δομῆς καὶ ἰδιοσυγκρασίας, ἡ συναισθηματικότης του, ἡ πνευματικὴ του συγκρότησις, εἶχον δημιουργήσει ἐν αὐτῷ τὴν μορφὴν ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ὤδευε πρὸς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἐγὼ του, τοῦ θρησκευτικοῦ, τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, καὶ — θὰ ἔλεγον — καὶ τοῦ ὑπαρξιακοῦ του ἐγὼ. Αὐτὸ ἤμποροῦν νὰ τὸ διαβεβαιώσουν ὅλοι ὅσοι τὸν ἐγνώρισαν προσωπικῶς. Ἰσχνὸς καὶ εὐθυτενῆς, ἤρεμος καὶ ἐνδοστραφῆς, εἶχε τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀσκητοῦ, τοῦ ἀναχωρητοῦ....

Ὁ Μιχαὴλ Χατζηθαθανασίου δὲν ἔζη — θὰ ἔλεγε κανεὶς — διὰ τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλὰ διὰ πᾶν ἄλλο, διὰ πάντα ἄλλον, διὰ τὸ ἔργον του, τὴν μουσικὴν του, τοὺς μαθητὰς του, τὰ ἔργα τοῦ νοῦς, τῆς καρδίας καὶ τῆς ἰδιοφυΐας του, ἔζη διὰ τὴν Ἐκκλησίαν του, διὰ τὸ στασίδιόν του, διὰ τὴν προσευχὴν, διὰ τὸν Θεόν.

Ἐφαλλεν ὁ Μιχαλάκης, ὑπὸ τοιοῦτου κόσμου διακατεχόμενος. Καὶ ἡ ψαλμωδία του ἦτο προσευχὴ. Ἐφαλλε προσευχόμενος. Καὶ προσηύχετο ψάλλων. Κλειστὰ, ὡς ἐπὶ τῷ πολῷ, εἶχε τὰ μάτια του ψάλλων. Ἰστάμενος ἐπὶ τοῦ στασιδίου του ὡς λαμπάδα ἀνημμένη, χωρὶς ἐπιδεικτίασιν, χωρὶς κᾶν στροφὴν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερὰ, χωρὶς κίνησιν οὐδεμίαν, ἀνθρωπίνως ἐπιτρεπτὴν, ἔφαλλεν ἐν ἐξάρσει ψυχῆς, κινούμενος μόνον μὲ τὸ βλέμμα του μεταξὺ τοῦ θολοῦ χειρογράφου του καὶ τοῦ εἰκονοστασίου τοῦ Ναοῦ του.

Ὅταν εἰσείρχεσθε εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Μπαλουκλῆ ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς προσευχῆς σᾶς περιέβαλλεν, ἐκπορευομένη οἶονεὶ ἀπὸ τὰ χεῖλη τοῦ Διδασκάλου καὶ διεισδύουσα εἰς τὴν ψυχὴν σας. Προσηύχετο ἀσφαλῶς ὁ ἴδιος ψάλλων καὶ ἐκάλει εἰς συμπροσευχὴν καὶ πᾶσαν ψυχὴν, κοινωνοῦσαν μὲ τὴν ψαλμωδίαν του.

Τὰ «ἱερὰ λόγια» τῆς ὑμνογραφίας ὑπεγράμμιζεν εἰς πᾶσαν γραμμὴν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐκτελουμένου τεμαχίου ἢ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ μελουργηθέντος ᾠσματος. Τὰ μέλη του — καὶ ἡ φωνὴ του — ἀπήχουν ἐνίοτε εἰς τὰ ὦτα τῶν χριστιανῶν ὡς ἐλαφρῶς πένθιμα. Ἀπήχουν ὁμως μᾶλλον τὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ περιβάλλοντος, ἐξ οὗ προήρχοντο καὶ ἐν ᾧ ἐψάλλοντο: τὸ Μπαλουκλῆ, τὴν Μονὴν μὲ τὴν τεραστίαν Βυζαντινὴν παράδοσιν τῆς, τὸ περίξ Νεκροταφεῖον μὲ τοὺς τάφους τῶν Πατριαρχῶν, τὰς χιλιάδας τῶν τάφων τῶν ἀπλῶν χριστιανῶν.

Ἐφαλλε, ζῶν τὰ ψαλλόμενα. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἔλεγεν: «Ὅταν ψάλλωμεν τὸ "πᾶσαν τὴν βιοτικὴν ἀποθώμεθα μέριμναν,, δὲν θὰ ἀποθέσωμεν αὐτὴν, παιδιὰ μου; Ἡ ὅταν "ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα,, εἰς τὴν "ἄνω Ἱερουσαλήμ,, μετὰ τοῦ συνανηψοῦντος ἡμᾶς Κυρίου, δὲν θὰ συναναβῶμεν μετ' αὐτοῦ, ἵνα καὶ συζήσωμεν αὐτῷ ;».

Καὶ ἐγνώριζε «νὰ ἀναβαίνη» ὁ ἴδιος, καὶ «νὰ «συνανοψοῖ» τοὺς ἄλλους, ψάλλον καὶ προσευχόμενος.

* * *

Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ Χατζηαθανασίου ὑπῆρξε ταῦτοχρόνως καὶ ἐκκλησιαστικὸς Μουσουργός ἐκ τῶν καλλιτέρων τοῦ αἰῶνος μας.

Ἀνήκεν εἰς τὴν χορείαν τῶν πολυγραφοτέρων συνθετῶν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας Μουσικῆς. Πολυσύνθετος εἰς τὰς ἐμπνεύσεις του, ψιθυρίζων ἀνὰ πᾶν βῆμά του καὶ μίαν νέαν γραμμὴν ἐνὸς μέλους του — εἰς τοιαύτας στιγμὰς ἐσυνήθιζε νὰ σφυρίζῃ ἐλαφρῶς — ἔτρεχε κυριολεκτικῶς εἰς τὸ ταπεινὸν δωμάτιόν του ἐν τῇ Σχολῇ, ἢ εἰς τὸ ἤσυχον κελλίον του ἐν τῇ μονῇ, διὰ νὰ αἰχμαλωτίσῃ ὑπὸ τὴν γνωστὴν καλλιγραφὸν καὶ ἐπιμεμελημένην σηματογραφίαν του τὴν σύλληψιν τῆς στιγμῆς ἐκείνης.

Ἡὐχαριστεῖτο γράφων. Εἶχε συνείδησιν τῆς ἱερότητος τοῦ μουσουργικοῦ του ἔργου. Τόσην καὶ τοιαύτην συνείδησιν, ὅσην θὰ πρέπει νὰ ἔχη καὶ ἓνας ἀγιογράφος. Καὶ πέραν ἀκόμη. «Τὸ ἀναμμένο κερί καὶ τὸ λιβάνι» εὐοδιάζει κάθε του χειρόγραφον, καὶ φυσικὰ καὶ κάθε γραμμὴ χειρογράφου του. Δέν κατεῖχεν ἀπλῶς τὴν τέχνην τοῦ γράφειν, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἱεροσυνθέτειν. Ἐστοχάζετο μουσουργῶν. Διότι ἐπίστευεν — καὶ τὸ ἔλεγεν εἰς τὰς εὐρείας ἀκαδημαϊκὰς συζητήσεις του μὲ τοὺς Θεολόγους Καθηγητὰς καὶ συναδέλφους του ἐν τῇ Σχολῇ — ὅτι «τὸ νὰ γράψῃς ἐν ἐκκλησιαστικόν μέλος δέν ὁμοιάζει ποσῶς μὲ τὴν σύνθεσιν μιᾶς ὁποιασδήποτε ὄπερας ἐκ τῶν θύραθεν». Πέραν λοιπὸν τῆς καλλιτεχνικῆς ἰδιοφυίας, ἐπίστευεν ὅτι ἀπητεῖτο καὶ ἡ κατὰ Θεόν ἐμπνευσις τῆς συλλήψεως καὶ ἀποδόσεως τῶν νοημάτων τῶν ἱερῶν ὑμνογραφικῶν κειμένων. Καὶ ἔζη τὸ πρᾶγμα αὐτό.

Ἐγραφεν ἐξ ὑπαρχῆς πολλά. Ἀκόμη καὶ αὐτὰ τὰ ὅποια θεωροῦνται ὡς ἐξ ἀντικειμένου κλασσικὰ καὶ «ἀξεπέραστα» ἔργα τῆς Νεοβυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας Μουσικῆς. Σκοπὸς του ἦτο νὰ γράψῃ αὐτὰ «καλύτερα». Ἀλλ' ἐγνώριζε τὶ ἦτο δυνατόν νὰ «ξεπερασθῇ» ἀπὸ τὰ παραδεδομένα ἀθάνατα ἐκεῖνα μέλη, καὶ τὶ δὲν ἦτο δυνατόν. Καὶ ἤρκειτο ἤξευρε νὰ ἀρκεσθῇ, εἶχεν τὴν δύναμιν νὰ ἀρκεσθῇ πολλάκις εἰς μερικὰς ἀπλὰς τονισιακὰς διορθώσεις μερικῶν ἐκ τῶν παλαιῶν, ὁμολογῶν ὅτι «εἶναι ἀδύνατον νὰ γραφοῦν καλύτερα».

Μακρὰν ἀπὸ κάθε τάσιν ἐγκουχήσεως, προσιδιάζουσαν δυστυχῶς εἰς τὸν «ἐπαγγελματικόν» κύκλον του, ὅταν συμβαίνει νὰ «πιασθῇ» καὶ ἐπικρατήσῃ διδάσκαλὸς τις παρὰ τῇ «κοινῇ γνώμῃ τῶν μουσικοφίλων, ἤξευρε τί ἠδύνατο νὰ κάμῃ ὁ ἴδιος, τὶ νὰ ἀποδώσῃ, κατὰ τὶ νὰ πλουτίσῃ τὴν ἱερὰν μουσικὴν παρακαταθήκην. Διὸ καὶ ἐπλούτιζε συνεχῶς αὐτὴν. Ἐπλούτισεν ὀριστικῶς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν παράδοσιν. Τὴν ἐπλούτισε δὲ μέπιστὰς ἀποδόσεις τοῦ παραδοσιακοῦ στοιχείου, χωρὶς παραλλαγὰς καὶ παραμορφώσεις τοῦ παραδεδομένου, ἀλλὰ καὶ χωρὶς «μελοκλοπὰς» ἀπαραδέκτους, χωρὶς ἀνωνύμους ἀντιγραφὰς, τόσον συνήθεις δυστυχῶς. Ἀλλ' ὅπως ἀντιθέτως. Μὲ ἐντόνως παρούσας τὰς ἰδικὰς του ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις εἰς τὴν μελουργίαν του.

Καὶ αἱ ἀρχαὶ του αὐταὶ ἀπετυποῦντο εἰς τὰ μέλη του καὶ τὰς συνθέσεις του, ὡς βασικαὶ τινες βελτιώσεις καὶ τονισμοὶ εἰς τοὺς χώρους τῆς μουσικῆς ἐκφράσεως, τῆς κατὰ νόημα ἀποδόσεως τοῦ μέλους κάθε φράσεως καὶ κάθε λέξεως ἀκόμη, τῆς ὑπογραμμίσεως τῶν μουσικῶν ἀποχρώσεων κάθε φθόγγου, ἡμιφθόγγου ἢ κλάσματος φωνητικοῦ, δυναμένου νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ὅλην ἀρμονίαν ἐν τῷ ψάλλειν τοῦ τονισμοῦ τοῦ ἰσοκρατήματος, ὡς μονίμου καὶ ἀπαραιτήτου συνοδοῦ στοιχείου διὰ πᾶν μέλος, τῆς ἐννοιακῆς ὅσον καὶ χρονικῆς διαστάσεως ἐκάστης «στιγμῆς» εἰς τὴν ψαλμωδίαν, πάντα δὲ ταῦτα κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε, ἐν πλήρει ἀρμονίᾳ καὶ ταυτότητι μεταξὺ «θεωρίας» καὶ «πράξεως» εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ διδαχθεῖσαν ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, νὰ προβάλλῃ ἰδιάζουσα μουσικὴ τεχνοτροπία, καθαρῶς ἰδικὴ του τεχνοτροπία, ἐπὶ τῆς ὁποίας καὶ θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω.

* * *

Ἐπὶ τὴν προοπτικὴν αὐτὴν ἀναμφιβόλως δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ Μιχαλάκης ὑπῆρξεν ὄχι μόνον μουσουργὸς καὶ συνθέτης ἐκκλησιαστικῶν μελῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ «θεωρητικὸς» τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μας Μουσικῆς. Τοῦτο καταφαίνεται τόσον ἀπὸ τὸ θεωρητικὸν ἔργον, ὅπερ παρήγαγεν, ὅσον καὶ ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸν τρόπον διδασκαλίας τῆς Μουσικῆς, τὸν ὅποιον ἐφήρμοζεν.

Σοφὸς δὲν ὑπῆρξε, μὲ τὴν σημερινὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως. Ἀλλ' εἶχεν

ἐνδιάθετον σοφίαν, πολὺν στοχασμὸν, πολὺν βάθος. Ὡμίλει συχνὰ καὶ — τολμῶ νὰ εἶπω — μέ πάθος θεολογικὸν, εἰς τὰς συζητήσεις του ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ, διὰ τὴν «ἀκρίβειαν» ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Μουσικῇ, λέγων, μέ χαριτολόγον πνεῦμα, «διὰ σᾶς τοὺς θεολόγους εἰς ὅλα ὑπάρχει ὀικονομία,, , ἀλλ' ὀικονομία,, εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς δὲν χωρεῖ». Καὶ διέβλεπε τὴν «ἀκρίβειαν» αὐτὴν ἐν τῇ Μουσικῇ εἰς ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους της : εἰς τὸν ρυθμὸν, εἰς τὸν χρόνον, εἰς τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν ἀναλογίαν τῶν τόνων, εἰς τὸ ἰσοκράτημα, εἰς τὸν συσχετισμὸν τῶν ἤχων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἐννοίας τῆς «κλασσικότητος» εἰς ὅλα τὰ εἶδη τῆς μουσικῆς, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὅσον καὶ τῆς θύραθεν, τὰς ὁποίας ἀμφοτέρας καὶ ἔβλεπε συναντωμένας εἰς τὰς ἀπολύτους ἐννοίας τῆς μαθηματικότητος, τῆς μαθηματικῆς ἀκριβείας ἐν τῷ ρυθμῷ καὶ τῇ ἁρμονίᾳ.

Λόγω τῶν τοιούτων ἀκριβῶς ἀντιλήψεων του εἶχεν ἐκ τῶν προτέρων σαφῆ τοποθέτησιν ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Μουσικῇ. Ἦτο ἀμετακίνητος εἰς τὴν παραδοσιακὴν μουσικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν προσέθετε τὴν προσωπικὴν του σφραγίδα, τὸν προσωπικὸν του τόνον.

Ἐδημιούργησεν ἀναμφιλέκτως Χατζηαθανασιανὸν ὕφος εἰς τὴν Κωνσταντινουπολιτικὴν παράδοσιν. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι εἰσήγαγέ τι τὸ νέον ἢ τὸ νεωτερίζον. Ἀπλῶς προέβαλεν ἐν ἰδιάζον ὕφος, τὸ ἰδικόν του ὕφος τὸ ὁποῖον καὶ διαφέρει καὶ διακρίνεται μεταξὺ τῶν πολλῶν, τῶν σημαντικῶν ἢ ἀσημάντων, ἐκ τῶν ἀκολουθουμένων σήμερον συστημάτων κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας δεκαετηρίδας ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ.

Καὶ τὰ γνωρίσματα τοῦ ὕφους αὐτοῦ; Εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ ὑφαίνοντα τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ Διδασκάλου στοιχεῖα. Τὰ γνωρίσματα λοιπὸν τοῦ ὕφους του εἶναι : Χρόνος, καὶ πάλιν χρόνος. Ἄρθρωσις ἀκριβῆς. Ἰσοκράτημα ἐπιβαλλόμενον καὶ μετ' ἀκριβείας προκαθοριζόμενον. Μελετημένη ἀπόχρωσις τονισμοῦ. Φθοραὶ εἰς τὴν ρύμην τοῦ μέλους, προσιδιάζουσαι εἰς τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν λειτουργιακὴν καὶ λατρευτικὴν «function» ἐκάστου μελουργήματος. Τὰ πένθιμα πενθίμως, τὰ χαρωπὰ χαρωπῶς ἀποδιδόμενα. Ὑπογράμμισις τῶν νοημάτων διὰ τῆς ἀπλότητος τῶν γραμμῶν τῶν μελῶν του. Διὰ τῆς ἀπολύτου καὶ — τολμῶ νὰ εἶπω — διὰ τῆς προκλητικῆς ἀπλότητος τῶν γραμμῶν του, τὴν ὁποίαν πολλοὶ παρεξήγησαν, καὶ ἡ ὁποία ἐν τούτοις ὑπῆρξεν ἐν ἀπὸ τὰ μεγαλειώδη ἐπιτεύγματα τοῦ Διδασκάλου, ἐγγίσαντος διὰ ταύτης τὴν ἀπλότητα τῶν Βυζαντινῶν προτύπων. Καὶ ἀκόμη, φυσικὴ καὶ ὁμαλῶς ἀνιούσα καὶ κατιούσα συναρμολόγησις τῶν σηματοφώνων, ὥστε ἀβιάστως νὰ ἀποφεύγωνται οἱ ἀνεπίτρεπτοι «ἀκροβατισμοί» τοῦ λάρυγγος καὶ ἡ ὑποκειμενικὴ ἀπόδοσις διαφόρως ὑπὸ διαφόρου κατασκευῆς λαρύγγων τῶν ἐπὶ μέρους μελῶν. Ἐξ οὗ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Μιχαλάκη εἶναι ἀπὸ τὰ εὐκόλως ψαλλόμενα χορωδιακῶς

καὶ ἂν ἀκόμη ἐλλείπουν οἱ ἔξοχοι λάρυγγες. Καὶ τέλος, ὁ ρυθμὸς. Ρυθμὸς ἐντονος, ἀλλὰ καὶ βαρὺς, συγκρατημένος καὶ ἐλεγχόμενος, καὶ μὴ ἐξαρτώμενος πάντως ἀπὸ τὴν διάθεσιν τῆς στιγμῆς τοῦ ψάλλοντος, ἀλλ' ἀπὸ τὴν μελετημένην τάσιν καὶ κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἤθελε νὰ δώσῃ εἰς τὰ μέλη του, ὅταν συνέθετεν αὐτὰ. Διό καὶ ὅλα τὰ μέλη του παρουσιάζουν τὴν «ἀκρίβειαν» τῆς ἀποδόσεως, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω.

Ἐπιβεβαιῶ δὲν εἶμαι ἀπολύτως εἰδικὸς, διὰ νὰ προχωρήσω περαιτέρω εἰς τὸν τομέα αὐτὸν. Τὸ «Χατζηθαθανασίου» πάντως ἕφος ὑπάρχει δεδημιουργημένον ἐν τῇ μουσικῇ παραδόσει τῆς Ἐκκλησίας μας, ὡς συνδεδιασμένη μορφή θεωρίας καὶ πράξεως, θεωρίας ἐπομένως ἐφαρμοσμένης ὑπὸ συγκεκριμένα πλέον μέλη, τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς καὶ βλέπουν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος σήμερον.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἤθελον νὰ εἶπω ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, εἶναι τὸ ἑξῆς: Ἡ παροῦσα ἔκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Μιχαήλ Χατζηθαθανασίου θὰ πρέπει νὰ μελετηθῇ καὶ κριθῇ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν πρὸ ἐτῶν — εἰς καιροῦς δυσκόλους, τόσον διὰ τὸν ἴδιον, ὅσον καὶ διὰ τὸν τόπον του — δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου «Θεωρίαν» τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς. Διότι καὶ ἐκείνη ἄλλωστε, ἐν τῇ πραγματικότητι, μόλις σήμερον, μὲ τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν τῶν ἀντιπροσωπευτικωτέρων ἔργων του, ὑλοποιεῖται καὶ ἀποκτᾷ τὴν ἐξ ἀντικειμένου συγκεκριμένην καὶ ἐφαρμοσμένην προέκτασιν τῆς, προέκτασιν τῶν θεωριῶν τοῦ διδασκάλου, τῶν ἀρχῶν καὶ πεποιθήσεων του, τῶν μουσικῶν παλμῶν καὶ τῆς μουσικῆς ἰδιοφυΐας του.

* * *

Ἄλλ' ὀλίγα τινὰ, ἐν κατακλείδι, καὶ διὰ τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν.

Τὰ ἔργα τοῦ Μιχαήλ Χατζηθαθανασίου, ὡς χειρόγραφα, ἐκυκλοφοροῦσαν καὶ κυκλοφοροῦν, καὶ ἐπομένως ψάλλονται, εὐρύτατα. Ταῦτα προέρχονται ἀπὸ «ἐξ ἀκοῆς» ἐγγραφὰς ὠρισμένων μαθητῶν του καὶ ἱεροψαλτῶν τῆς Πόλεως (καὶ νῦν, ἐν τῷ Ἑλλαδικῷ κυρίως χώρῳ). Ἄλλα πάλιν — εὐτυχῶς ὀλιγώτερα — προέρχονται ἀπὸ παραλλαγὰς, ἐπιχειρηθείσας εἴτε ἐκ καλῆς πίστεως καὶ ἐξ ἀνάγκης ὑποκειμενικῆς, λαρυγγικῆς κυρίως, τῶν ἐπιθυμούντων νὰ ψάλλουν αὐτὰ, εἴτε καὶ σκοπίμως, διὰ νὰ ἐπισκιασθῇ τὸ ἔργον του.

Ἡ παροῦσα λοιπὸν συλλογὴ καὶ ἔκδοσις ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκφύγῃ ὅλας τὰς ἐλλείψεις αὐτὰς.

Εἶναι συλλογὴ καὶ ἔκδοσις γνησίᾳ καὶ αὐθεντικῇ, ἐκ πρωτογράφως κληρονομηθέντων κειμένων καὶ ἐκ προσωπικῶν ἰδιογράφων χειρογράφων τοῦ ἀειμνήστου.

Δὲν εἶναι βεβαίως μόνον αὐτὰ τὰ ὑπάρχοντα ἔργα του. Εἰς τὴν πραγ-

ματικότητα ἔχει γράφῃ ἰδιοχείρως πολλὰ περισσότερα. Ἄλλὰ μέγα μέρος τούτων ἐκάησαν κατὰ τὸν ἐμπρησμόν τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Μπαλουκλῆ, μίαν νύκτα, τὴν νύκτα τῆς 6ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1955....

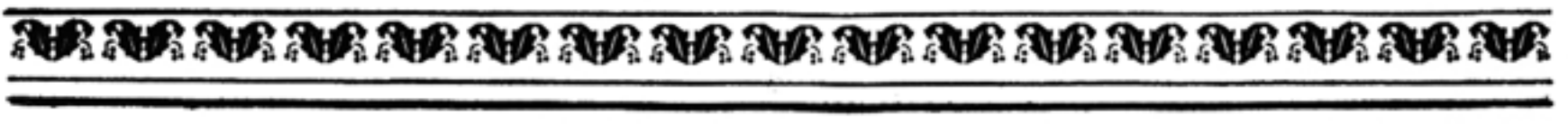
* * *

Αἱ σελίδες αὐταὶ ἐπεχείρησαν νὰ διαζωγραφίσουν τὸν Διδάσκαλον, ὅπως τὸν ἐγνώρισεν ὁ γράφων. Ὡς ἄνθρωπον τῆς πίστεως καὶ τῆς προσευχῆς, ὡς συνθέτην καὶ μουσουργὸν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν Ὑμνογραφίας, ὡς διδάσκαλον ἀπὸ τῆς ἑδρας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἢ ἀπὸ τοῦ «σκαμνίου» τοῦ κελλίου του ἐν τῇ Μονῇ, ὡς μύστην τῆς ἱεροψαλτικῆς τέχνης εἰς τὸ τετιμημένον Μπαλουκλῆ, ὡς θεματοφύλακα τοῦ παραδεδομένου, θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς, ὡς κρῖνον μεταξὺ τῆς χθῆς καὶ τῆς αὔριου, ὡς ἐμπνευστὴν μελλουσῶν γενεῶν.

*Ἐγραφον εἰς τὴν Πόλιν, τῇ 15ῃ Αὐγούστου 1975.

† Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΥΡΩΝ
Δρ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ
Καθηγητῆς τῆς Ὁρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας

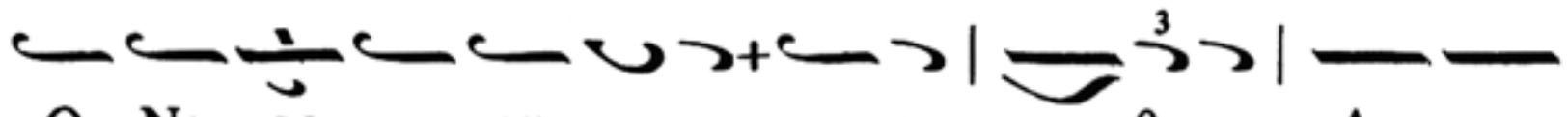

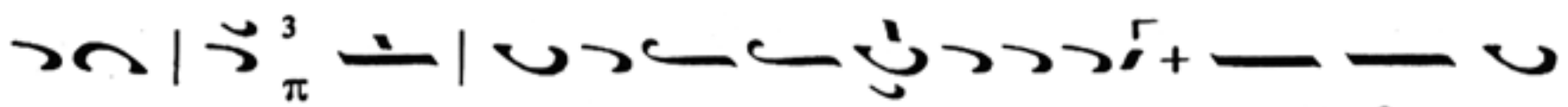

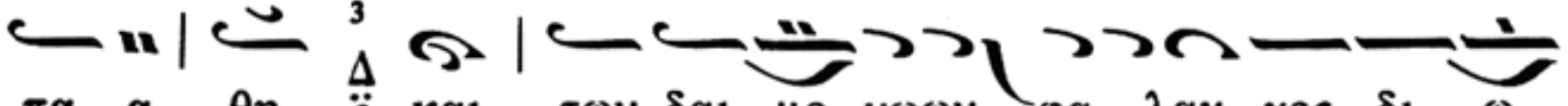

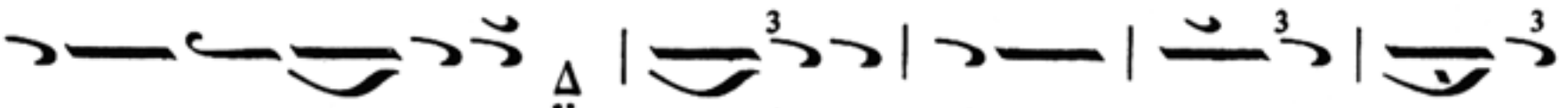
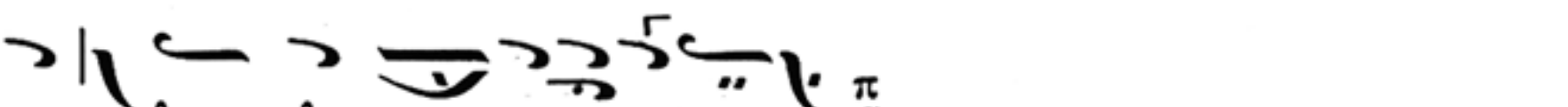

ΑΠΟΛΥΤΙΚΙΟΝ

Ἱερᾶς Μονῆς Ζωοδόχου Πηγῆς "Μπαλουκλῆ",

Ἦχος $\frac{4}{\eta}$ Πα

 Ο Να ος της πη γης σου α ει παρ θε νε Δε σποι

 να σου ρα νι ι ων χα ρι των και θαυ μα α των πε πλη

 ρω ται εν του τω γαρ τε ρα στι ι α φο βε ρα

 τε λου ουνται και σω μα των και ψυ χων θε ρα πευ ονται τα

 πα α θη και των δαι μο νων φα λα γ γες δι ω

 κονται δο ξα τη πα ρου σι α σου α γνη δο ο ξα

 τη ε πι σκε ψει σου δο ξα τη προς η μας α πει ρω

 φι λευ σπλα γ χνι ι α α σου

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

Τὸ ὄψ ἄνω ἀπολυτίκιον ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου πρωτοψάλτου Γ. Βιο-
λάκη καὶ ἐτονίσθη ὑπὸ τοῦ Μ. Χατζηθανασίου.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ	Σελίς	5
ΑΠΟΛΥΤΙΚΙΟΝ ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ	»	15

ΕΩΘΙΝΑ

Ἐωθινόν	Α΄	. . . . .	»	16
»	Β΄	. . . . .	»	18
»	Γ΄	. . . . .	»	19
»	Δ΄	. . . . .	»	21
»	Ε΄	. . . . .	»	23
»	ΣΤ΄	. . . . .	»	25
»	Ζ΄	. . . . .	»	27
»	Η΄	. . . . .	»	29
»	Θ΄	. . . . .	»	31
»	Ι΄	. . . . .	»	32
»	ΙΑ΄	. . . . .	»	34

ΔΟΞΟΛΟΓΙΑΙ ΣΥΝΤΟΜΟΙ

Δοξολογία Ἦχος	α΄	. . . . .	»	37
»	β΄	. . . . .	»	42
»	γ΄	. . . . .	»	47
»	δ΄	. . . . .	»	53
»	πλ. α΄	. . . . .	»	58
»	πλ. β΄	. . . . .	»	63
»	βαρύς	. . . . .	»	68
»	» τρίσημος	. . . . .	»	74
»	» πρωτόβαρυς	. . . . .	»	79
»	πλ. δ΄	. . . . .	»	85
Ἄσματικόν τοῦ Σταυροῦ			»	90

Θ. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Κύριε ἐλέησον — Παράσχου Κύριε.	»	92
Κύριε ἐλέησον Ν. Καμαράδου	»	94
Ἀντίφωνα	»	97
Τρισάγιος Ὕμνος	»	99
Δύναμις Ν. Καμαράδου	»	101
Δύναμις Ξένου τοῦ Κορώνη	»	103

Τρισάγιον τοῦ Βήματος	Σελίς	107
Ὅσοι εἰς Χριστόν	»	109
» τοῦ Βήματος	»	110
» Δύναμις	»	111
Τὸν Σταυρόν σου	»	113
» τοῦ Βήματος	»	114
» Δύναμις	»	115

ΧΕΡΟΥΒΙΚΑ

Χερουβικά Ἦχος α' (4)	»	118
» β' (2)	»	128
» γ' (2)	»	133
» δ' (4)	»	137
» πλ. α' (3)	»	147
» πλ. β' (3)	»	154
» βαρύς (3)	»	160
» πλ. δ' (4)	»	166

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ

Λειτουργικά Ἦχος α' (4)	»	176
» β'	»	187
» γ' (2)	»	191
» πλ. α' (Πυθαγορείου κλίμακος)	»	198
» πλ. α' (Φρύγιος)	»	202
» πλ. β' (2)	»	207
» βαρύς	»	214
» πλ. δ' (2)	»	219

ΑΞΙΟΝ ΕΣΤΙΝ

Ἄξιόν ἐστιν Ἦχος α' (4)	»	229
» γ' (2)	»	234
» δ' Ἁγια	»	236
» πλ. α'	»	237
» πλ. α' Φρύγιος (2)	»	238
» πλ. β' (2)	»	241
» βαρύς διατονικός	»	243
» βαρύς ἐναρμόνιος	»	244
» πλ. δ'	»	246

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

Αινεῖτε καὶ εἰς μνημόσυνον Ἦχος α΄	Σελίς	248
» Ἦχος πλ. β΄	»	250
» » γ΄	»	252
» » βαρὺς	»	253
εἰς μνημόσυνον Ἦχος βαρὺς	»	255
Ποτήριον » α΄	»	257
Λύτρωσιν ἀπέστειλε » α΄	»	259
Ὕμνοι ἀπολύσεως	»	260

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΚΑΤ' ΕΠΙΛΟΓΗΝ

εἰς πολλὰ ἔτη εἰσόδου	»	263
Φῶς ἰλαρόν	»	263
Ὁ Ν΄ Ψαλμὸς Ἦχος βαρὺς	»	264
τὸν Δεσπότην καὶ Ἀρχιερέα.	»	271
Θεοτόκε Παρθένε Θ. Γεωργιάδου	»	272
τὸ εὐαγγέλιον τῆς δευτέρας Ἀναστάσεως εἰς Ἡρωϊκὸν ἑξάμετρον	»	276
Ὕμνος εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλον	»	282